

ՌՈՒԲԵՆ ՔԱՀԱՆԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ՄԱՐԴՈՒ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԿԵՆՍԱՀԱՍՏԱՏ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԱՎԵՏԱՐԱՆԻ ՄԵԶ

«Ես իսկ եմ յարութիւն եւ կեանք...»
(Յովն. ԺԱ. 25)

Դարեր շարունակ և նույնիսկ հազարամյակներ, մարդկային միտքը, հասուն բանականությունը անընդհատ և անընդմեջ խորհել և փիլիսոփայել է կյանքի և մահվան գաղափարի շուրջը: Անդրշիրիմյան կյանքի ամենապատկերավոր և ճոխ երևակայությունները ունեին դեռևս հին հույները, եգիպտացիները, ասորեստանցիները, հայերը և պարսիկները:

Հեթանոս աշխարհի պատկերացումների մեջ անդրաշխարհային կյանքը բացարձակ շարունակումն էր իրական կյանքի: Փարավոնների շքեղ պալատական կյանքը մահվան պահին կարծես մի ակնթարթ ընդհատվում էր և ապա շարունակվում նույն շքեղությամբ, ոսկե կառքերի և ձիասարքերի սովորականությամբ, նավերով ճամփորդությամբ և իրական երկրային կյանքի ամենահարմար կահավորմամբ: Այդ եմ վկայում փարավոնների դամբարաններից հանված բազմաթիվ նյութական մշակույթի իրերն են ապացույցները:

Այդպես էր և հին հայկական նախաքրիստոնեական պատկերացումների մեջ: Հայերը նույնպես թագավորների և իշխանների հետ թաղում էին կառքեր, առօրյա գործածական կարևոր կենցաղային իրեր, զենք, զրահ և նույնիսկ արքունքի սրվակներ, լի արքունքով՝ ի նշան հարգանքի և սիրտ առ թագավորը կամ իշխանը, որը այն աշխարհում պիտի գնահատեր իրենց:

Հին հրեաները նույնպես հավատում էին մեռելների հարությանը, բայց այդ նրանց

մոտ դեռ որոշակի չէր, տարտամ պատկերացումներից այն կողմ չէր անցնում:

Չարի և բարու անդրշիրիմյան թագավորությունների մասին որոշակի պատկերացումներ ունեին նախաքրիստոնեական շրջանի բոլոր կրոնները: Դրանցից «Զրուանի» և «Արհմնի» դասական քննադատության ենք համոզվում եզնիկի հոչակավոր «Եղծ ադանդոց»-ում:

Քրիստոնեության հաղթական մուտքը հին աշխարհ եկավ հիմնովին հեղաշրջելու հին և ծերացած հասկացողությունները և հեքիաթանման պատկերացումները մարդու մասին ընդհանրապես:

Քրիստոսի վարդապետության առանցքը կազմեց մարդը իր բազմաթելուն բարոյ, անչափելի և անսահման կյանքի շտապիլով: Քրիստոնեությունը աշխարհը և իրերը սկսեց չափել և գնահատել մարդով և մարդկանցով:

Քրիստոսը հենց սկզբից իրեն անվանեց «Որդի մարդու»... աշխարհը սկսեց պայմանավորվել մարդով:

Մարդը սկսեց դիտվել բոլորովին մի նոր անկյունից, ընկած, արհամարհված, ճգնված ստրուկի մեջ քրիստոնեությունը տեսավ մարդուն, բոլոր մարդիկ հավասար են անկախ ցեղից, անկախ ազգությունից, սեռից և գույնից»։ «...Չիք խտիր, ոչ հրէի և ոչ հեթանոսի, ոչ ծառայի և ոչ ազատի, ոչ արուի և ոչ իգի. զի ամենքեան դուք մի էք ի Քրիստոս Յիսուս»:

(Առ գաղատացիս գլ. Գ. 27)

Սա մեծագույն, ես կասեի, հանճարեղա-

գումն արտահայտությունն է մարդկային հասարակության պատմության մեջ քրիստոնեության վաղ արշալույսին առված: Աշխատանքի հավատարմություն... մարդու կյանքը իմաստ ունի աշխատանքով, չպետք է ուտեն նրանք, ովքեր չեն աշխատում. «Թե որ ոչն կամիցի Կործել» և կերիցե մի» (Առ թեսալ. Գ 11):

«Եւ ոչ ձրի գորութք հաց կերաք, այլ ջանիւ եւ վաստակով...» (Բ թեսալ. Գ 7):

Ահա վաղ միջնադարի ամենահամարձակ և հեղափոխական միտքը:

Քրիստոնեությունը, ինչպես սասացի վերևում, մարդուն դիտում է բոլոր կողմերից, ինչպես մի բազմակյուն պրիզմա: Մարդու և նրա կյանքի գնահատման, բոլոր հին չափանիշները վերանայված են, հին օրենքը այն աստիճանի լրացված է, որ այն անձնաչելի է արդեն: Մեղքի բոլոր արմատները արմատահան անելու, մեղքի առաջացման, սոցիալական, հոգեբանական, տնտեսական մանրակրկիտ վերլուծություններ կան Ավետարանում:

Քրիստոնեությունը առաջին անգամ ցույց տվեց մեղքից ձերբազատվելու ինքնավերլուծության, ինքնահայեցողության և ինքնաքննադատության մեթոդները և ձևերը: Քրիստոնեությունը առաջին անգամ այնքան բարձր գնահատեց մարդու խիղճը, որը կարծես չէին տեսնում նախնի շատ փիլիսոփաներ:

Քրիստոնեությունը եկավ զատորոշելու և պարզորոշ դարձնելու դասակարգային հարաբերությունները—Ավետարանի սկզբից մինչև վերջ իրար հակոտնյա կանգնած են մարդկային դասակարգեր իրենց տարբեր հակումներով և հայացքներով: Մի կողմից մեր առջև են դպիրների, սաղուկեցիների, փարիսեցիների և այլ մեծահարուստների հպարտ, ամբոխին վերից նայող, անգործ, փտած, անառողջ և աղավաղված մի կատա՛մարդիկ, որոնք հասարակ պարզ աշխատավոր մարդուն ունեն համարձակություն ասելու՝ «շուն և անիրա» «Ընտրյալների» մի խումբ, որոնց ազահ աչքերում երևում է նրանց հոգու ողջ դատարկությունը, իսկ մյուս կողմից մեր առջև են պարզ կյանքի մարդիկ, Այդի կինն ու մաքսավորը, Զաքեոսն ու պոռնիկ կինը, աղքատ Ղազարոսը և նրա քույրերը և ուրիշ բազմահագար մաքուր, անարատ հոգիներ, որոնք սայթաքում են մեղքի բավիղներում, բայց երբեք չեն կորցնում հավատը Աստուծո և մարդու նրկատմամբ: Սրանք հարստահարվածներն են, ճնշվածները և արհամարհվածները, բայց որոնք ունեն մեծ մարդկային արժանապատվություն, ճշմարտախոս են և առաքինի: Ո՛րտեղ է կանգնած Քրիստոս այս երկու դասերի մեջ, արհամարհված ամբոխի մեջ է նա,

ամբոխի հետ, ամբոխի շահեր պաշտպանող, նրան սիրող և համակրող: Ըստ շատերը ստանց խոր վերլուծության մեղադրել են քրիստոնեությունը որպես պասսիվ և չմարտնչող գաղափարախոսություն: Դա բացարձակ անհեթեթություն է: Քրիստոսի ուսմունքը ամենամարտնչող կրոնն է, նա իր ողջ էությունը հակադրվում է ընդդեմ չարիքի, անարդարության, կեղծիքի և ամեն տեսակ ճշմարտությունները խեղաթյուրողների: Բավական է կարդալ Ավետարանի մի շարք գլուխներ (Մատթ. Գլ. ԻԲ 34), որպեսզի պարզ դառնա, թե Քրիստոսը ինչպիսի շատաշուն վայել է կարդում, ստանց ամենափոքր երկյուղի, Իսրայելի այն ժամանակվա ընտրանիի գլխին: Ահա այսպիսի հակասական խաղաղաբան մարդկային տարածքի վրա սկսեց տարածել իր աստվածային ճշմարիտ ուսմունքը մեծ տեսանողն ու վարդապետը, որը այլ բան չէր, քան մարդու փրկագործության ուսմունք նրան հարություն տալու միջոցով:

* * *

Մինչև քրիստոնեությունը մարդու մասվան հակացողությունը ֆիզիկական մասվան հակացողությունից այն կողմ չէր անցնում: Կային հատ ու կենտ փիլիսոփաներ, որոնք զգում էին բարոյական մահը, բայց քրիստոնեությունը ամենից շատ և ամենից որոշակի տեսավ մարդու անկումը, մարդու ոչնչացումը և մահը խորը բարոյական ստոմով: Կորած մարդկանց հակառակ մի շարան կա Ավետարանում, նրանք մի պահ անհույս են թվում, թվում է, որ մարդկային արժանապատվության ոչ մի նշույն չկա այլևս նրանց մոտ. «Անառակ որդին» հոր հարբսությունը վատնում էր անառակ կանանց հետ շքեղ խնճույքներում, հիշում էր այդ պահերին նա արդյոք, թե խեղճ հայրը ինչպիսի դառը քրտիներով էր աշխատել այդ «դահեկանները», որ հիմա նա շարտում էր իր չորս կողմը, հիմա նա թքել էր ամեն ինչի վրա, նրան ապրել էր պետք, վայելել ամեն գնով կյանքը: Մեր աչքերի առջև առկա է մարդկային անսահման էգոիզմը, անտարբեր ցինիկությունը և խղճի բացարձակ քակայությունը:

Մեռած է բարոյական մարդը, բայց կենդանականը շարունակվում է: Անա դասական մեռած մարդու օրինակ Ավետարանից:

Վերցնենք մի այլ օրինակ:

Երբ տարի անընդմեջ Մեծ վարդապետի հետ ջրել էր Պետրոսը, լսել, խոսել հետը, հավատարմության և վստահության բոլոր քննությունները հաճճել էր կարծես նա մի պահ, «Թեպետ և ամենեքին զայթալկեսցին, այլ ես ոչ», (Մարկ. ԺԴ 29—30), բայց Մեծ

տեսանողի աչքից չէր վրիպել Պետրոսի փոքրագույնությունը, երկշոտ վարանումները և նա գուշակում է, «թե դու իսկ յայսմ գիշերի մինչև հառու խօսեալ իցէ երիցս ուրասցիս զիս» (Մարկ. գլ. ԺԴ. 30):

Եվ ահա կանգնած է Պետրոսը տանարի դռանը, ցուրտ է, ոսկորները սառչում են, ծառաները կրակ են վառել, ինքն էլ ակամայից մոտեցել է կրակին և տաքանում է, ակամային է հասնում ապտակի շառաշյունը, Քրիստոսին են ապտակում, բայց նա խուլ է, չի լսում, մեռած է Պետրոսի հոգին, այն կծկվել է քարի մեջ, իրեն ինչ, իրեն չեն ապտակում, կրակի մոտ հաճելի է: Աղախիններից մեկը հարցնում է. «Դու՞ էլ Հիսուս Նազովրեցու հետ էիր», «Ես չեմ ճանաչում, ես չգիտեմ այդպիսի մարդու»: Ահավոր պատասխան, ահավոր ուրացում, ինչպե՞ս չկարկամեց Պետրոսի լեզուն... բայց ինչպես պիտի կարկամեր մեռած, բարոյապես ընկած մարդու լեզուն, մարդ, որի խիղճը քար էր:

Քրիստոնեությունը իր առջև ամենամեծ հարցն էր դրել՝ փրկել մարդուն անվերապահ կործանումից, հարություն տալ մեռածներին, ընկածին շարժել տեղից, լքվածին օգնել բարձրանալու, բայց ինչպե՞ս... օգնել նրանց զգալու դեռ չհանգած իրենց խիղճը, ցույց տալ, որ նորա դեռ պահած ունեն իրենց հոգում մարդկային արժանապատվության նշույլ և այն կարելի է գտնել, հուսադրել ընկածին, խրախուսել ելնողին և որպեսզի նրանք ավելի ցայտուն և որոշ տեսնեն իրենց անկման խորությունը, ցույց տալ նրանց անսահման ներողամտության, անսահման բարության և Մեծ Սիրո օրինակներ, ցնցել քնածներին, հարության հույս ներշնչել:

Անառակ որդու մեջ զարթնել էր մարդկայինը, նա որոշում է ապավինել հոր գթասրբությունը: Երկուստեք մեծ, խոր տառապանք կա. հայրը ամբողջ գիշերներ է լուսացրել, որդու մասին մտածելով, մարդկային այդ մեծ տառապանքի միջից ծնվել է անսահման սիրո և մարդկայնության խոր զգացումները—Հոր ներողամտության և սիրո առջև Անառակ որդին սկսում է զզվել իր անիմաստ անցյալ կյանքից և սկսում է նորը, գեղեցիկը, իմաստալիցը և կորածը գտնվում է և մեռածը հարություն առնում:

Ահա թե ինչ դեղերով է բուժում հիվանդին քրիստոնեությունը:

Նույնն է պարագան Պետրոսի հարության խնդրում:

Գեներալների գեղեցիկ հայելանման առիթն ձուլ են որսում աշակերտները: Օրը պարզ է, և անկրկնելի գեղեցիկ, ձկան առատ որս ունեն, ուրախ են և զոհ, Հիսուսը իրենց հետ է, լուր ճաշում են, ոչ ոք չի ցանկանում խախ-

տել այդ գեղեցիկ և բազմիմաստ լուսությունը, յուրաքանչյուրը մտորում է յուրովի և հանկարծ այդ աստվածային լուսության միջից լքվում է Տիրոջ խորհրդավոր ձայնը. «Սիմոն Յովնանու, սիրե՛ս զիս...» (Յովհ. ԻԱ 15):

Պետրոսը կախել էր գլուխը, լարվածությունից պայթում էին ակամային թմբուկները, նա չի կարողանում նայել վարդապետի աչքերին, այս ինչ է, ոգի է, Աստծո պատժող ձեռքը, թե ահեղ դատավոր, միտքը սկսում է փոթորկվել, հիմա ամեն ինչ պարզ է իրեն համար... «Տէր, և դու գիտես՝ զի սիրեմ զքեզ...» (Յոհ. ԻԱ 17):

Արտասանում է բառերը, բայց շրթունքները այրվում են:

Երկրորդ անգամ հնչում է ձայնը վարդապետի, այնքան քնքշանք կա, այնքան ներողամտություն այդ ձայնի մեջ հիմա, «Սիմոն Յովնանու, սիրե՛ս զիս, ասէ ցնա: Այո Տէր, և դու գիտես՝ զի սիրեմ զքեզ...» (Յովհ. ԻԱ 17):

Եվ ապա երրորդ անգամ, անհիշաչար և անսահման սիրով լեցուն:

«Սիմոն Յովնանու, սիրե՛ս զիս...»:

Տրտմել էր Պետրոսը, արցունքները կախվել էին աչքերից, աչքերի առջևից անցնում էին այն խավար և անհանգիստ գիշերվա տագնապալի պատկերները, մի բուռ քար էր դարձել սիրտը, ամեն ինչից առաջ եկել բազմել էր իր եսը, կուպիտ և վախկոտ եսը, երեք տարվա վարդապետությունից ոչինչ չէր հիշում, դիակնացած և սառած էր, ոչ թե մարմինը, այլ հոգին:

Ու հիմա, երբ թափվում էին արցունքները, տեսնում էր նա ինքն իրեն ավելի քան որոշակի իր հոգու ամբողջ սկությունն ու այլաճակությունը, իր ընկածությունը և իր բարոյական մահը:

Եվ այս բոլորից հետո Տերը իր հետ հավասարի պես այդքան ներողամիտ, զիջող, անհիշաչար հարցնում էր: Սիրտը տվայտում էր, ինքն իր իսկ առջև կանգնած էր այնքան ընկճված, հոգնած և հուսաբեկ և հագիվ շշուշում է. «Տէր՝ դու զամենայն գիտես և դու իսկ զամենայն ճանաչես, և եթե սիրեմ զքեզ...» (Յովհ. գլ. ԻԱ 17):

Եվ ահա մեր աչքերի առջև, հոգու սրբազան տվայտանքների միջից, ազնիվ տառապանքների միջից ծնվում է նոր մարդը, հարություն է առնում մեռածը, գտնվում է կորածը, սրբվում է անմաքուրը և միայն դրա վստահությամբ է, որ Քրիստոս վստահում է նրան ասելով. «Արածեա զոչխարս իմ...»: Եվ իսկապես միայն այդ պահից էր, որ Պետրոսը դարձավ վեմ, դարձավ քրիստոնեական այն մեծ վարդապետության վեմն ու անկյունաքարը, որով 'սչխարից լուսավորվեց,

Պետրոսը դարձավ մարտիկ, նահատակ և առաքյալ:

Մեղյալ Պետրոսը լսեց Աստծու որդու ձայնը և ապրեց «Յորժամ մեռեալք լսիցեն ձայնի Որդոյն Աստուծոյ և որք լսիցենն, կեցցեն» (Յովհ. Ե 25):

Քրիստոս երբ մտավ Երուսաղեմ, ամբողջ քաղաքը դրդողում էր, փարիսեցիները կրճատացնում էին աստամները, ամբոխը վազում էր Հիսուսի հետևից, Օվսաննաներից թնդում էր օղբ և ուլբեր էին Օվսաննա կանչողները, դրանք հարություն առածներն էին՝ Անտաակ որդին և Մաքսալորը, Ջաքետն ու պոռնիկ կինը, հոգով կույրերն ու խուլերը, որոնք հիսմա տեսնում էին և լսում և որոնք ընկած վիճակից ելել կանգնել էին և հարություն առած վազում էին Տիրոջ հետևից—Լույսի հետևից:

Հարությունը մեծ խորհուրդ ունի, նրա մեջ արտացոլված են մարդու վերապրող, մարդու ինքնաճանաչման, ինքնավերլուծության, ինքնախարազանման և ինքնավերագոման սուրբ զգացումները:

Ավետարանի մեջ մարդու հարության գաղափարախոսությունը կենսահաստատ փիլիսոփայություն է: Մարդու իրական անցնելիք կյանքով է պայմանավորված նրա հարությունը: Մարդու հարությունը կրկնվում է ամեն օր, ամեն ժամ մեր կյանքում, մեր շրջապատում, եթե միայն հեռավոր օրերի հույսով սպասեինք հարության, մեր կյանքը կդառնար շատ միօրինակ, գուցե և անհետաքրքիր, քայց քրիստոնեության վսեմ նշանակություն է, ամեն օր, ամեն ժամ, հավատացյալին մտածել տալ հարության մասին: Հավիտենական կյանքի գաղափարական ըմբռնումն իսկ անպայմանորեն կապված է մեր առօրյա և առնչին գործերի հետ, մեր այսօրվա ապրած կյանքն է, որ պիտի նշի մեր հետագա հոգեկան վիճակը, մեր հոգու անմահությունը պայմանավորված է մեր բարի, ազնիվ, շիտակ և առաքինի կյանքով, մեր վերջին հույսը մեր անցած լիարժեք և օգտակար կյանքի հետևանքն է, իսկ հույսը «ուչ ամաչեցուցանել», գրում է առաքյալը, այսպիսով բարի աշխատանքն է, որ աշխարհը շենացնում է, իմաստնացնում և ցրում խավարը:

Քրիստոնեական հարության ուսմունքը ամենամեծ բարոյակրթիչ խթանն է մարդկային հասարակության և ընդհանրապես քաղաքակրթության:

Օջմարտության ճանապարհն է այն, որ ստիպում է մարդուն զգալ, հասկանալ նախ իրեն, մարդուն մղում է ինքնաստիքապետման և ինքնաճանաչման, մարդը սկսում է թոթափել իրենից սուտն ու կեղծիքը, տգեղն ու անմաքուրը և ձգտում է կատարյալին, գեղեցիկին, ճշմարտին և ազնիվին, ձգտում այն

մեծ իդեալին, որ կոչվում է քրիստոնեական կյանք, որն, ինչպես ասացի, ձեռք է բերվում դառը զղջումով, ինքնամոռաց տառապանքով և ըստ պահանջել հարկին մաս նահատակման ոգով Պետրոսի նման:

Ավետարանական օրինակները մեզ քաղաքական համոզում են մեր վերը ասածներին:

Երկնավոր թագավորը ամա թե ինչ է, ասում արդարներին.

«Եվայք օրհնեալք հօր իմոյ, ծառանգեցէք զպատրաստեալ ձեզ զարքայութիւնն ի սկըզբանէ աշխարհի: Ձի քաղեալ և ետուք ինձ ոտել, ծարաւեցի և արքուցիք ինձ: Օտար էի՝ և ժողովեցիք զիս, մերկ՝ և զգեցուցիք զիս, հիւանդ էի՝ և տեսէք զիս ի քանոյ էի՝ և եկիք առ իս» (Մարթ. ԻԵ 34—35):

Տեք, ասում են նրանք, ե՞րբ տեսանք քեզ այդ վիճակում և ապա գեղեցիկ պատասխանը՝ «Որովհետև արարիք միում յեղբարցս այսոցիկ փոքրկանց՝ ինձ արարիք» (Մատթ. ԻԵ 40):

Քրիստոնեությունը մարդու կյանքը դիտում է միևն ժամ և մահվանից հետո, ինչպես վերը ասվեց, մահվանից հետո գալիք հոգեկան երանական վիճակը պայմանավորված է մարդու միևն ժամ անցած կյանքով:

Ըստ քրիստոնեական ուսմունքի ուշ չէ ասեն մի զղջում, զղջումով գտնվում է մարդը և արժեքավորվում, ընդ որում քրիստոնեությունը տարբերություններ չի դնում շատ և քիչ բարի անվանումներով մարդկանց, յուր փրկվածները բարի են հավասարապես: Մեկը իր ամբողջ կյանքը ազնիվ և առաքինի է անցկացրել, բարի և օգտաշատ մի կյանք կա մեր առջև, իսկ մյուսը երբ ունեցել է մի ամբողջ անարդյունք, շվայտ երբ ունեցել է մի կյանքի վերջալույսին դառնապես զղջում է, ափսոսում իր անցած կյանքի համար, վերածնվում է հոգով, տվալատանքի և երկունքի միջից ծնվում է նորը, միթե Քրիստոս կարող է մերժել վերածնվածին, որքան էլ այն ուշ լինի, նրանք երկունս էլ Աստծո առաջ բարի են, անկախ նրանց ծառայությունների չափից, նրանք բարի են և ընդունելի մարդկության խղճի առջև, քանի որ զղջումն ու վերստին ծնունդը տեղի է ունեցել մեր իրական կյանքում, Աստծու և մարդկանց վկայությամբ:

Ահա նման գիտակցությամբ է, որ Մեծ Նարեկացին իր աղոթանկեր Մատյանում շնջում է. «Որ զանառակ որդին մերձեցոյց ի հայրենի ծառանգութիւնն եւ զպոռնիկսն յառաջեցոյց յերկնային արքայութիւնն...» (Բան. ԼԳ 5):

Ամեն մի վերին «Քալարանի» գաղափարախոսություն քաղաքական կեղծիք է, ինքնախաբեություն, ինքնահանգստացում: Ջղջումն

ու լացը և այրվող տառապանքը միայն այս կյանքում է ընդունելի և որով միայն անմահության և հավիտենականության հույս կունենանք:

Այսպիսով ոչ մի վերին և ներքին կարգեր չկան, չկան բարի ծառայության ժամկետներ. կան հավիտենականության դռներ սպասող հավասարապես բարի մարդիկ:

Հիշեցեք Ավետարանի այգու մշակներին, որոնց Տերը վարձատրում է հավասարապես, չնայած նրանք տարբեր ժամերի էին եկել աշխատանքի, նրանք բոլորն էլ բարի գործ էին արել և արժանացան հավատար վարձատրության, բայց կան չարերը, որոնք նույնպես սպասում են:

Ավետարանում սքանչելիորեն երկու տողով բոլոր սպասողներին պատասխանված է և այդ պատասխանը սպառնիչ է. «Որոց զբարիս գործեալ իցէ՛ ի յարութիւն կենաց, և որոց զչար արարեալ իցէ՛ ի յարութիւն դատասանաց» (Յովհ. Ե 29):

* * *

Մահվան դեմ հազարամյակներ շարունակ մարդկությունը կռվել է: Կռվել է անէացման, կործանման, ոչնչացման դեմ: Աշխարհի շատ մեծերի մահվան դեմ ունեցած մեծ ընդվզումների արդյունքը եղել է նրանց բեղուն և մեծ ստեղծագործական կյանքը (Բեթհովեն, Գյոթե, Մոցարտ, Օեքսպիր և Նաբեկագին):

«Թէպէտ վախճան ընկալայց իբր գմահացու, այլ յարակայութեամբ բանի այսր տփերի գրեցայց կենդանի...» (Մատ. ողբերգ. բան 2թ):

Մահվան, փոշիացման դեմ ինչով ասեր չեն կռվել, միայն թե «անմահանան», հիշվեն հեթանոսական փառահեղ դամբարանների և բուրգերի շինարարությունները: Մեծ բռնակալները ստիպել են ստեղծել անմահական ջուրը կամ գտնել այն, ժողովրդական շատ հեքիաթներում տեսնում ենք ձգտումը, ձեռք բերելու անմահական խնձոր, թոշուն, ջուր և այլն: Սրանք ջանքեր են, ճիգեր, որոնք ապարդյուն են անցել դարեր շարունակ, նույնիսկ եղել են բռնակալներ, որոնք մեծ չարիքներ գործելով ուզեցել են՝ անմահանալ: Հիշենք Ներոնին, որը այրեց Հռոմը:

Բայց ահա գալիս է քրիստոնեությունը՝ տալով հավիտենականության բանալի մեզ. «Ես եմ հացն կենդանի, որ յերկնից իջեալ էր: Եթէ որ ուտիցէ ի հացէ յայսմանէ՝ կեցցէ ի յաիտեան» (Յովհ. Զ 50):

Որն է այդ հացի էությունը, որն է Քրիստոսի ուսմունքի հիմքը: Սերն է, «Սիրեցէք զմիմեանս», քրիստոնեության հավատամքն է այս, սկիզբը և վերջը, մարդը պիտի սիրի իր նմանին, մարդու նկատմամբ ունեցած սիրով է, որ պիտի ճանաչենք Աստծուն և որ-

պեսզի Աստված ապրի մեր մեջ և մենք Աստծու, պիտի սիրենք մարդուն անխտիր: Աստված այնտեղ կա, ուր սեր կա, չկա Աստված, ուր չկա սեր:

Քանի որ Աստված սեր է.

(Յովհ. առաքել. ի կաթող. 1 թղթ. գլ. Դ 7):

Եվ երբ մեկը որդեգրել է սիրո այս մեծ գաղափարը, նա անվարան կանցնի կյանքի խորդ ու բորդ ուղին:

Պատկերացրեք մարդուն, որի կյանքը համակ սեր է, համակ անմահացող նվիրում իր նմաններին, նա լույս է տարածում իր չորս կողմը, հասնում է ընկածին, օգնում է լքվածին, հույս է տալիս և ապաքինում ուրիշի ցավերը, նա չունի անձնական կյանք, նա կարծեք չունի ես, նա ձուլված է համընդհանուրին, նա օրե օր սպասվում է, և որքան սպասվում է, այնքան լույսը շատանում է իր չորս կողմը, իր ցանած բարի սերմերը ծլում են, նա սկսում է մեռնել Ավետարանի հատիկի պես «ընդ միոյ 60 և ընդ միոյ 100» արդյունավորելով և մի՞թե դա մահ է:

Մահվան մահնում մի վերջին պահ առկայծում է իր աչքերի առջև իր ողջ անցած կյանքը, նա գոհ է իրենից, խղճի վրա չկա ոչ մի ծանրություն և քեռ, հոգին թեթև է և մաքուր, հույսը միշտ վերջ չի լքում իրեն, հեշտ է բաժանվել կյանքից, երբ պարտք չունի և բիժ չունես հոգուդ վրա, խաղաղ և երջանիկ անդորր մահ է դա, հավատացյալի հոգում մի վերջին պահ շողում է գիտակցությունը, որ ինքը հավիտենականության նախադրանքն է և սկսվում է «հիրվանան»:

Իսկ ոճրագործը, բռնադատիչը, մարդասպանն ու մանկասպանը, գողն ու հափշտակողը, անիրավն ու նենգավորը, մատնիչն ու ուրացողը, վերջին պահին երբ մի պահ զարթոնում է խղճի խայթը, սկսվում է ներքին համվոր պայքարը, բզկտվում է հոգին, ահավոր ուժերը ծվատում են սիրտը, ամեն ինչ արյունոտ և սև է երևում նրա աչքերին, նրա հայացքը սարսափ և ահ է արտահայտում, վախն ու անորոշությունը ճգնում են նրան, սմբած է էությունը, ուշացած զոչման վերջին տարտամ ցուանքները չեն օգնում նրան ազատվելու մղձաղանջային տեսիլքներից, սկսվում է դաժան հոգեվարքը, դժոխքի արասպիները և տանջալից մահը:

Ես այս երկու հոգեվիճակները նկարագրեցի ցույց տալու համար, թե որ կարող է տանել մեր վարած առօրյա կյանքը մեզ, երբ այն առաջին դեպքում կանոնավորված է քրիստոնեական ուղիղ և ճշմարիտ վարդապետությամբ և երկրորդ դեպքում, երբ չկա քրիստոնեական ուսմունքի տառն անգամ, երկու դեպքում էլ մարդը հասնում է մահվան, բայց ինչպիսի էական տարբերություն-

ներ կան այդ կյանքերի մեջ, այնպես էլ մահվան և հետմահու հոգեկան հավիտենականության մեջ:

Եթե նույնիսկ երևույթներին նայենք մեր առօրյա կյանքի չափանիշներով, ապա արդար, առաքինի և ազնիվ մարդու անմահությունը իր իսկ ստեղծած բարիի մեջ է, քանի կա իր բարի գործը և գաղափարը, ինքը հենց այդ բարիից մաս կունենա, և բարձրագույն բարի ոգու հաղթանակի մեջ կհավերժանա հենց այդ ոգու մաս կազմող մարդը:

• • •

Այսպիսով, ինչպես տեսանք, քրիստոնեությունն էլ իր ողջ էությունը պայքարում է մահվան դեմ և ամենից առաջ քարոշական մահվան դեմ, հաստատելով կյանքը և կյանքի օրինաչափությունները մարդու հարությունը:

Կրոնը բնական օրինաչափ զգացում է, դեռևս մեծ ֆիզիոլոգ Պավլովը արտահայտել է այն մեծ և հոյակապ միտքը, որ «Կրոնը բնագոյ է»: Բնության անբացատրելի մեծ և ահեղ երևույթները, ասում է նա, միլիոնավոր դարեր նախամարդու մեջ առաջացրել են վախ և երկյուղածություն իրենից դուրս գտնվող ուժերի նկատմամբ և միլիոնավոր դարերի ընթացքում այն դարձել է մարդու բնագոյը:

Հետևաբար ամեն մի ծնվող երեխայի մոտ անկախ նրա ստանալիք դաստիարակությունից կա կրոնական նախնական բնական զգացումներ, որոնց մեծք տալիս ենք որոշակի և կոնկրետ ուղղություն, տվյալ դեպքում քրիստոնեական:

Հարության գաղափարախոսությունն էլ լիճելով կրոնական, հետևաբար և՛ բնական է, և՛ օրինաչափ: Մենք ամեն տարի գարնան և ձմռան օրերին տեսնում ենք, թե ինչպես մեռնում է բնությունը և զարթոնում է գարնան ավետարներ ջնշով, ուր կա մահ, կա և հարություն: Հարությանը հաստատվում է կյանքը:

Եթե չլիներ հարությունը, կյանքը կմահանար և կգար ամեն ինչի վերջը, բայց հարությունը կյանքի զարկերակն է: Մարդկանց, ազգերի և ժողովուրդների համառ հարատևությունն էլ հենց հարության գաղափարին նրանց հավատալու լավագույն իրողությունն է և հետևանքը:

Քրիստոսի հարությունը շարժիչ զարկերակն է մարդ անհատի, ինչպես և ազգերի կյանքում:

Հայ ժողովուրդը շատ վաղուց հավատաց հարության կենսաբեր ուժին, քանի-քանի անգամներ անազորույն թշնամիք մահվան դուռը հասցրին մեզ, ուզեցին մեր ոգին սպանել, ուզեցին մեր տոհմիկությունը ա-

ղարտել, մեր պայծառ երազները մեղցնել և, ամենակարևորը, ցանկացան, որ մենք չունենանք հարության հույս:

Հայերեն խոսող լեզուները կտրվեցին, Արեգակը խավարեց այրվող մագաղաթների ծխից, Ալի-Աղանը արյան լողանք էր ընդունում Հայաստանում, բայց հարության անուգայթը չէր լքում մեզ: Մեռելների մեջ սկսեցին մեզ փնտրել, բայց հուժկու մի ձայն երկընթից, թե երկրի ընդերքից, ժայթքող հրաբուխների միջից, ծփացող Վանա անհամ-գիստ ծովակից, թե Սույաց անտառից դուրդեցնում էր օդը. «Չէ աստ այլ յարեա»:

Նախահրեները, ոճիրները ամենաանմարդկային չարչարանքները և լլկումները, չարարեցին մեր հոգու քարությունը, զարմանալիորեն մենք այդ բոլորից հետո երբեք չար և մարդատյաց չդարձանք, որքան շատացան մեր տառապանքները և վերքերը, մենք այնքան շատ սիրեցինք մարդկանց, ազգերին և ժողովուրդներին, անչար և բարի էր մեր հոգին և որպես կենդանի մի նահատակ կանգնեցինք արևելքի և արևմուտքի քառույթներում միշտ քաղաքակրթության դրոշմ ձեռքներին, անկում, հպարտ և անկտորում: Մեզ քանի անգամ ուզեցին դուրս շարտել մեր իսկ հոգու տաճարից, բայց մենք համառ էինք և անկում և մեր պատասխանը եղավ. «Չենք դուրս գա տաճարից, չենք ուրանա Հիսուսին» (Սայաթ-Նովայի վերջին խոսքերը):

Եվ նորից ալեգարդ գրիչը դողդոջ ձեռքերով շարունակեց իր մագաղաթյա հնօրյա տարեգրությունը, նորած Անվո Մայր տաճարում, ուրախ անդաստանի երգն էր թեվածում, նորից հերկվում էր սևահողը, իսկ Դվիմում օրվա զարմացք խոսքն այն էր, որ Սոնա անունով հարսը երեք արու զավակ էր ծնել միանգամից, Ծողակաթ ս. Էջմիածնից հրաշք զանգերը ավետում էին անընդմեջ, հայոց աշխարհին հանուր. հարյալ Քրիստոս, հարյալ ի մեռելոց:

— Մեր հինավուրց ժողովուրդը մի բուռ հողի մեջ աշխատանքով և տառապանքով այնքան հարուստ և ամենից շատ թանկ արյունով, հարություն առած, մեռնել-ապրելու փիլիսոփայությանը զինված, կերտում է և պիտի կերտի իր նորոգ կյանքը: Հանեցեք այդ նահատակ, բայց հերոս ժողովրդի հոգու միջից ապրելու և միշտ և մշտանորոգ ամեն րոպե, ամեն օր ու տարի հարություն առնելու մեծ հավատքը, նա կցամաքի, կհատնի և կմեռնի, ուրեմն կեցցե Քրիստոսի կենսանորոգ հարությունը, մեզ ուժ և ամիշ տվող կենսանորոգ ավյունը, խիճողը, հույսը: Կեցցե մարդու վերանորոգման, վերահաստատման և ինքնահաստատման ամենամեծ գրավականն ու հույսը՝ Քրիստոսի ս. Ավետարանը: